

УСПОРЕДИЦИ МЕЖДУ ИМЕНА НА СЛАВЯНСКИ ЕЗИЧЕСКИ БОГОВЕ И РОДНИНСКИ ТЕРМИНИ

В сб. *Слов'анський збірник*, Випуск V, Одеса, 1998, стр. 21-27.

Някои руски учени етнолингвисти вече са забелязали, че имената на славянските митологични образи са съзвучни с названия, отнасящи се към други лексико-семантични групи, напр.: с названия на обичаи и обреди, географски термини и природни явления, болести, растения и животни и т.н. Особено голяма в източнославянските езици е групата на демонологичните названия, производни от географски термини. Същевременно прави впечатление, че в български тя се проявява изключително слабо. Това несъмнено води към извода, че тези, т. нар. “паднали ангели” в руската, украинската и белоруската демонологии са се появили след приемането на християнството, т.е. те са сравнително нови и не биха могли да се отнесат към периода на общославянското езичество.

В славянските езици и най-вече в български явно се натрапва и една друга успоредица, а именно между названия на славянски езически божества и роднинските термини. До този момент съответните имена и термини се разглеждат поотделно и явно това е попречило да се види общото между тях и да се открие прозиращата на много места закономерност в това отношение.

Анализ на тези названия тук няма да направим. Ще се ограничим само в представянето на фактическия материал, при който се открива най-пълно звуково съответствие между названия на митологични образи и роднински термини.

1. Корелацията *Род* ‘славянския демуург’ и *род* ‘общност, чиито членове са кръвно свързани’ се открива във всички славянски езици. (Подобна в български е корелацията *Джин* ‘зъл горски дух’ ~ *джинс* ‘род, порода’, заета чрез турски от арабски).

2. Съществуването на богинята *Лада* се оспорва. Но ако приемем, че тя е съществувала, то на нея съответства струс. роднински термин ‘съпруг’; рус. нар. *ла́да* ‘съпруг; съпруга’; укр. нар. *ла́да* ‘съпруга’; срхр. остар. *ла́да* ‘жена, съпруга’, а също рус. нар. *ладо* (зват. пад от *лада*) ‘мил, обичан съпруг’; ‘мила, обичана съпруга’ /БЕР, III, 273-274/.

3. Съзвучни с божеството *Лел* или *Леля*, *Ляля*, *Лелия*, *Лелио* – според някои син¹, а според други дъщеря на *Лада*² – са българските роднински термини: *леля*³ 1. ‘сестра на

¹ Грушк, Е. и Ю. Медведев, *Словарь славянской мифологии*. Н. Новгород, 1995, стр. 179 и др.

² Рыбаков, Б., *Рождение богинь и богов*. - в: Мифы древних славян. Саратов, 1993, стр. 215.

³ Българският езиков материал е екскерпиран от Геров, Н., *Речник на българския език*. т. I - VI, С., 1976-1978 г. /Н.Г./ и Архив за Български диалектен речник при Институт за български език към БАН /Арх. БДР/; *Българска митология* (Енциклопедичен речник, състав. Анани Стойнев) /МР/, С., 1994 г., *Български етимологичен речник*, С., т. I - 1971; т. II - 1978; т. III - 198; т. IV - 1996; т. V - 1997 /БЕР/ и др.

някои от родителите': а) 'бащина сестра /СЗБ/; б) 'майчина сестра' /СИБ; Дедеаг.; Синекли, Чорл.; Тойбелен, М. Аз./; 2. 'зълва' /Н. Надежда, Хаск.; Домуз дере и Балък кьой, Дедеаг.; Тойбелен, М. Аз./; 3. 'балдъза (сестра на съпругата)' /Синекли, Чорл./; 4. 'по-възрастна жена' /Елен./; 5. 'действащо лице в сватбения обряд': а) 'зълва на младоженката' /Торбалък кьой, Дедеаг./; б) 'мома, близка или роднина на младоженеца, която меси сватбения хляб, прави сватбеното знаме' и др. /Тракия; М.Аз./ 5. *лèли* 'жени, които месят сватбения хляб' и др. /Чопкьой, Узун./ С подобни значения са и вариантите: *лèйъ* 'леля' /Гръстеник, Плев./ или *лейкя* (*л > й*) 'леля' /Год./ и *лелишка* 'сестра на младоженеца' /Кръстополе, Ксант./, а също *лилè* (*е > и*) главната от зълвите на сватбата' /Златоград; Старцево и Неделино, Мад./; *л'ильо* 'обръщение на снаха към зълва (зв. ф-ма)' /Тракиец, Хаск./; *л'яля* 1. 'сестра на майката' /Олшанка, Укр./ 2. 'по-възрастна моя сестра' /Сандански/ и *л'ял'ка* 'леля' /Петрово, Санд./ Името е фиксирано и в производното название *пòдлилè* 'втората от зълвите на сватбата' /Златоград; Неделино, Мад./

Аналогични съответствия се откриват и в други славянски езици: срхр. *л'ельа* 'майчина сестра'; *л'елька* 'по-голяма сестра'; струс. *лелна*, *лел'ня* 'майчина сестра'; рус. *л'еля* 'кръстница'; укр. *лелика* 'леля' /БЕР, III, 357/. Но в укр. *л'ельо* има и значение на 'баща'.

В българските диалекти съществува и роднински термин *л'ала* 'леля изобщо' /Божурица, Плев.; Еница, Белосл.; Койнаре, Вр.; Мусалиева, Ник./ [*л'алъ* 'сестра на майка или баща' /Гръстеник, Плев./] и *л'алица* умал. 'леля' /Копривщица/.

Обаче названието *л'ала* е по-разпространено като мъжко роднинско название: 'мъжа на сестра, когато е по-голям /Ново село, Вид./ [*л'алъ* = **бате**, т.е. обръщение към по-голям брат /Белогр./] и *л'айка* = *бате*, *батко* (*с й < л*) /Ново село, Вид./ Подобно съответствие се открива и в с.-хърв. диал. *л'ала* 'обращение към по-стар брат или мъж'; в мордв. *l'al'a* 'по-стар брат'; чеш. диал. *l'al'a* 'непознат, външен човек', а в укр. *лала* 'детенце' и в чеш. *l'al'a* 'детенце'; което поставя под съмнение пола на това божество, още повече като се има предвид и значението на *лала* 'смешник, палячо, шегаджия' /Свиленград; Вардун, Търг./, а също и на производната *л'аленце* 'маскиран млад човек' /Д. Лом, Белогр./ Формата *л'ало* 'всеки по-стар брат за по-младите' /ЗБ; Шум./ и *л'але* /Херс.; Бесс.; Тавр.; Ружинци, Белогр./ // *л'алко* /СБНУ, XII, XXIII, 77/ 'обръщение към по-стар брат'), би могла да се приеме като звателна.

Тази думата или нейни варианти се открива и в неславянски езици – полаб. *l'alø?* 'баща'; кюрд. *lalu* 'вуйчо'; алб. *lale* 'бащин чичо, дядо'; н.гр. $\lambda\alpha\lambda\alpha$ 'баба' и $\lambda\alpha\lambda\alpha\varsigma$ 'чичо' /БЕР, III, 294-295/. Разграничението в семантиката на тези думи и определената диференциация по род дава основание да се предположи, че наред с *Леля* или може би преди нея, е съществувало и някакво общоиндоевропейско божество от мъжки пол, което се е назовавало *Лала* (зв. ф-ма *Лало*). Това се потвърждава от значението на полската диалектна производна *lalka* 'бог' (в детския език) или 'непознат външен

човек'. А българското значение 'слънце' на *лала* /Добродан, Тр./ го определя като соларно божество.

Частичното разминаване в рода на роднинските термини, говори за смесицата между двете божества – *Леля*, *Ляля* и *Лала*, *Лало* и съответните роднински названия *леля* // *лала*, *лало* поради фонетичната им близост.

4. Корелацията божество ~ роднински термин се открива и при малко известната богиня *Зизя* (в руски)⁴ или *Dzyzilelja* (в полски)⁵ (която се отъждествява от Ян Длугош с Венера) и българският роднински термин *з~зя* 1. 'по-голяма зълва' /Олшанка, Укр./; 2. 'леля' /БЕР, I, 630/.

5. Същото явление се забелязва и при името на *Стрибог* и роднинското название *срѣку* /Дервент, Дедеаг.; Смолян; Долно Ряхово, Сил./ с варианти: *срѣка*, *срѣко* 'брат на баща' /Н.Г., V, 274/ = чичо; *срѣко* /Стр.; Прилеп/, *срѣк* /Н.Г., V, 274/ 'девер, брат на младоженеца' и производните *срѣна* /Дебели лак, Рад.; Чудинци, Кюст.; Сам./; *срѣна* [Стрѣна им говореше /Това си ѝе Тодора, / Мойта деверѣчица. /Благ./]; *срѣнка* /Лом.; Неделище, Год.; Гъбени, Севл./; *срѣчина* /Дервент, Дедеаг./, *срѣна*, *срѣнка*, *срѣчина* /Н.Г., V, 274/ 'жената на стирико, т.е. на чичо'; *срѣнке*, *срѣно*, *срѣно* 'обръщение към жената чичо' /Койнаре, Белосл.; Лом./; *срѣно* *уйно* [Стрѣно *уйно* Павлѣвице! Дай ми шеталото, пѣталото /Вид./]; *срѣчина* 'съпруга на девера' /Стр./; *срѣчини* мн. = етърви /Стр./, което и днес е живо в редица български диалекти.

Този роднински термин е съществувал и в ст. рус. *срѣийс* 'башин брат' /В. Дал, IV, 340/. Подобна корелация съществува и в гръцки *ῥετος* 'чичо, вуйчо' /БЕР, I, 472/.

6. В системата на източнославянската роднинска терминология и до днес наред с *прадедушка* редовно се използва названието *пращур*, а в българските диалекти – *хѣщур* 'род, потекло, коляно' /Н. Г., V, /. Никой от изследователите не се съмнява, че това са производни от личното име на все още загадачното божество *Щур*, известно повече с названието си *Чур*, или *Цур*⁶. Същевременно синонимията на *прадедушка* и *пращур* навеждат на мисълта, че *дед* и *щур* също са еднозначни или по-скоро едното название е означавало бащата на майката, а другото на бащата. Но, ако изходим от логиката на Е. Бенвенист при обяснението на връзката между роднинските термини, означаващи бащата и брата на майката в някои индоевропейски езици⁷, както в руски напр. *дедушка* и *дядя*, то не би трябвало да се съмняваме, че роднинският термин *шурей* (*шурек* или някой от другите му варианти) 'брат на съпругата', също е произведен от *щур*. Това предполага, че по отношение на зетя бащата на съпругата се е наричал *щур*, а неговия син, т.е. братът на съпругата е съответно *малкият щур*, т.е. **щура* > *шура*, *шурей*, *шурек* и т.н., а съпругата на брата, т.е. на шурей е *шурѣна* (с фонетични варианти *шурѣна*, *шурѣна*, *шурѣка*, *шурѣна*, *шурѣвица*, *шурѣвица* и

⁴ **Баженова, А.**, *Солнечные боги славян.* – в Мифы древних славян, Саратов, 1993, стр. 4.

⁵ **Панчовски, И. Г.**, *Пантеонът на древните славяни*, С., 1993, стр. 94.

⁶ **Панчовски, И. Г.**, *Пак там*, стр. 120.

⁷ **Бенвенист, Е.**, *Словарь индоевропейских социальных терминов.* М., 1995, стр. 156 и следв.

др.) /Арх. БДР/. Роднинският термин *шурà* ‘сестрата на съпругата, съответно дъщеря на *шур*’ /Куфалово, Сол.; Мак./ е старо название, което по-късно е било заменено с *балдъза*. Не е напълно изключено и *щерка* да е производно също от *шур* (където у се делабиализира) или е уподобено по народна етимология.

7. Названията на домашния дух, покровител на семейството или рода: рус. *дедко*, *дедушка*, укр. *дидко*, бълг. *дядо*, *дядото* под една или друга форма е съхранено във всички славянски езици със значение ‘баща на майката или бащата’ (рус., *дед*, *дядя*, укр. *дід*, *дідусь*; бълг. *дядо*; с.-хърв. *ded* (*djed*), *дедо*; словаш. *ded*, *dedo*; словен. *ded*; чеш. *ded*; пол. *dziad* и т.н.)⁸. По голямото сходство обаче на укр. *дідусь* с и.е. **deiw-io-s* дава основание да потърсим връзката между тях и техните производни.

8. След изреждането на основните божества, във “Велесова книга”⁹ се представят различни митониманти, формирани с наставка *-ич*, която без съмнение отразява принадлежност на някой към някого. И до днес тази наставка редовно се използва за образуване на бащини имена (патроними) в източнославянските езици, а също и в сърбо-хърватски и по-рядко в български. Всъщност тя означава, чий син е носителят на името. Към края на този списък се открива и производното от *Чур* > *Чурич*. Веднага след него, отделено с тире, е изписано името *Родич* (*Чурич* – *Родич*), което преди това се представя самостоятелно. Това обстоятелство поражда много въпроси, но един от тях се отнася до връзката на *Чурич* с *Родич*, респективно на *Чур* (*Шур*) с *Род*. Без съмнение тя е роднинска, но каква точно и на какво ниво? А може би става въпрос за едно и също божество? Но много е вероятно този ред да означава, че *Чур* е син на *Род*, а следователно *Чурич* е син на *Чур* и внук на *Род*.

9. Същият този списък на имената на *-ич* започва със *Синич*¹⁰. Същевременно никъде не се споменава за божество с име *Син*, но наличието на първото не изключва неговото отминало съществуване.

10. В роднинските названия по некръвна линия *сват* и *сватя* се откриват корените на имената на великия бог *Сварог* и богинята-майка *Сва*, определени като такива във “Велесова книга”. Възможността на тази корелация се подкрепя от друга подобна, вероятно по-стара – *дийурка* /Вълкосел, Г. Делч./ ‘майка на женен син или дъщеря спрямо родителите на снахата или зетя; сватя’ и инд.-е. **deiw-(i)jo-s*, или направо с бълг. *див* (*v > й*) ‘зъл дух, чудовище’ + суф. *-урка*.

11. В българската система на роднинските термини впечатлява групата на имената, означаващи сестра на съпруга. Обобщаващото название *зълва* няма апелативна форма и нейната етимология не е съвсем ясна. Никакво съмнение обаче няма по отношение на произхода на диалектните имена, определящи коя по ред според възрастта си е съответната зълва, когато съпругът има няколко сестри – *калїна*, *малїна*, *ябълка*, *дунка* ‘дюля’, *нев~нка* ‘цветето невен’. Както е видно, те са напълно

⁸ Черных, П. Я., *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. I, М., 1994, стр. 237.

⁹ Вж. в: *Мифы древних славян*, Саратов, 1993, стр. 254-255.

¹⁰ В българската топонимия названието *Синич* е регистрирано в Асеновградско.

съзвучни с названията на съответните растения. Този факт намира обяснение също в славянската митология. Според Ю. Миролюбов, славяните са вярвали в наличието на “тридесет Сестрици”, които “били Божества на Растителния Свят”¹¹. Според него “тридесет” означава “три по девет”, т.е. тези “трижди Божествени” сестри са били 27. Самият той изброява двадесет, като в техния списък е включена и *ябълка*. Логически може да се допусне, че *калина*, *малина*, *невенка* и *дюля* са също част от този списък, с което числото на божествените сестрици става двадесет и четири. Вероятно при по-внимателно търсене ще се открият и названията на останалите три.

Едва ли към този списък обаче се отнасят названията *бѡжа* или *бѡжица*, *хубавка*, *гиздафка*, *големѡца*, *добринка* които също се използват като обръщение на невестата към зълва (обикновено най-голямата) в знак на уважение. Те вероятно са се появили значително по-късно като са заменили други по-стари, но вече обезсмислили се названия на други растения. Към тази лексикосемантична група се отнасят и названията *л'ѡльо*, *лѡл'ка* и *лѡлѡшка*, които имат пряка връзка с изнесените по-горе имена на божеството *Леля*.

12. Чисто лингвистически тези връзки не винаги намират обяснение. Но същевременно изнесените съвпадения едва ли са случайни. Нещо повече, двете лексикосемантически групи се отнасят към най-стария лексикален и водят началото си от далечна древност. Най-вероятно в индоевропейски и връзката между тях е била далеч по-ясна, за което говори роднинският термин *девер*, познат в почти всички славянски езици и ст. инд. *devar-*, произведен от *deva-h* ‘бог’ /БЕР, I, 331, 384/ (< инд.-е. **deiw-*io-s**), основата на който в съвременния български език е съзвучна с *Дев* ‘зъл дух, чудовище’. Към тази архисема би трябвало да се отнесат и названията *дева* ‘девица’ и *девичник* ‘неженен млад мъж’ /Охр./ . Това означава, че значението на *дева* в съчетанието *Дева Мария* не е девица, а ‘богиня’ или поне ‘божествена’, което показва, че старинната семантика до късно е била съхранена в славянските езици. С течение на времето, в процеса на развитието на отделните езици, тази връзка се е прекъснала и двете лексикални групи значително са се разграничили. Но не напълно, тъй като и днес - обръщението ни към бога в молитвите е *отче*. А в разговорната реч бог е *Дядо Господ*.

Изнесените факти от своя страна повдигат други въпроси един от които е: кое от значенията на тези названия е първично?

Но тъй като целта на този доклад не е да изясним възникналите въпроси, а само да се предостави на вниманието на специалистите етимолози и митолози още една идея, още една посока на търсене, ще се ограничим само с казаното до тук. Възможно е сериозните изследвания да опровергаят тези предположения. Но ако се докаже, че в тях наистина се крие спомен от една много стара епоха, тава ще даде възможност да се разкрие не само една архаична системата на роднинските термини и техния

¹¹ **Миролюбов, Ю.**, *Сакралное руси.*, М., 1996, стр. 380.

произход, но ще допринесе и за изясняване йерархията на боговете в славянската митология, а може би и за откриване на най-старите вярвания, менталност, нравствените отношения в най-дълбока древност и т. н. – въпроси важни както за етнографията, така и за лингвистиката.

Съкращения

Арх. БДР – Архив за български диалектен речник на Инст. за бълг. език при БАН
Белогр. – Белоградчишко
Белосл. – Белослатинско
БЕР, – *Български етимологичен речник*, т. I – V, С., 1971–1997.
Бесс. – Бесарабия
Благ. – Благоевградско
В. Дал – Вл. Дал, *Толковый словарь живого великорусского языка*, М., 1981
Вид. – Видинско
Вр. – Врачанско
Г. Делч. – Гоцеделчевско
Год. – Годечко
Дедеаг. – Дедеагачко
Елен. – Еленско
ЗБ – Западна България
ИБ – Източна България
И.Тр. – Източна Тракия
Кюст. – Кюстендилско
Ксант. – Ксантийско, Гърция
Лом. – Ломско
Мад. – Маданско
М. Аз. – Мала Азия
Мак. – Македонската област
Н. Г. – Найден Геров, *Речник на българския език*, т. I – VI, С., 1976–78
Ник. – Никополско
Охр. – Охридско
Плев. – Плевенско
Пловд. – Пловдивско
Рад. – Радомирско
Сам. – Самоковско
Санд. – Санданско
СбНУ – *Сборник за народни умотворения*
Севл. – Севлиево
СЗБ – Северозападна България
СИБ – Североизточна България
Сил. – Силистренско
Сол. – Солунско
Стр. – Странджа
Тавр. – Таврия, Украйна
Тет. – Тетевенско
Тр. – Троянско
Търг. – Търговищко
Търн. – Търновско
Узун. – Узункьоприйско, Турция
Укр. – Украйна
Хаск. – Хасковско
Херс. – Херсонска област, Украйна
Чорл. – Чорленско, Турция
Шум. – Шуменско